

tudatos nyelvművelőknél, mint amilyen Rákóczi volt. Nem használjuk a „népi nyelv” meghatározást sem Bethlen Miklós, sem Mikes esetében, nem indokolt Rákóczinál sem. TOLNAI óvatosabban a protestáns prédikátorstílust a velejáró népnyelvi elemekkel említi Rákóczi prózáját jellemezve. A népi szemléletre visszamenő nyomokat vél nála felfedezni. (im. 228.) Ez a szóhasználat inkább megfelel Rákóczi prózai stílusának jellemzésére, bár általánosítható a korabeli emlékirat és levélirodalomra is.

A magyar levélirodalommal több mint ötven esztendeje foglalkozott BEÖTHY két oldalon keresztül, A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban c. könyvében, majd egy kis fejezetet szánt a XVII. sz.-i levélirodalomnak képes irodalomtörténetében.¹⁴ Azóta tetemes anyag látott napvilágot, amely a fel nem tárt forrásokra is figyelmeztet. Ideje lenne hozzáfogni ennek a gazdag irodalmi nyersanyagnak feldolgozásához. Erre ösztönöz Köpeczi Béla bevezető tanulmánya, és ezért léptük át a szűk ismertetés határait.

Hopp Lajos

O. NAGY GÁBOR: MI FÁN TEREM?

(Magyar szólásmondások eredete)

Gondolat Kiadó; Bp., 1957.

Szólásainkat Baróti Szabó Dávid „a magyarság virági”-nak nevezte, s igaza volt: virág minden szólás. A szólás magja, az a kép, szemlélet, tapasztalat, amelyen alapszik, éppen úgy sokáig rejtőzik a nyelv televényében, mint a virágmag a fekete földben, hogy aztán egyszercsak kihajtszon, szárba szökkenjen, s ott pompázzon a szemünk előtt kínálkozva: szakíts le. Tépünk is belőle minden nap, minden órában, szeretjük őket. Ez a szeretet indította szólásaink kutatóit (DUGONICS ANDRÁST, TOLNAI VILMOST, CSEFKÓ GYULÁT, KERTÉSZ MANÓT és másokat) arra, hogy miként a botanikusok megfigyelik a virágok kifejlődését, ők is felderítsék a szólások kialakulását, életét, halálát. Ez a szeretet, a tárgy iránti lelkesültség adta O. Nagy Gábor kezébe is a tollat, hogy feleljen arra a fel-felöltő kérdésre: mi fán terem egyik vagy másik szólásunk.

A dolog természetéből következik, hogy nem felelhet mindenkinek minden kérdésére: a könyvek terjedelmét általában korlátozni szokták bizonyos szempontok szerint. Mégis jól betöltheti a szerepét az a szótár vagy lexikon, amelynek anyagát körültekintően keresték össze, s jó a szólás-gyűjtemény is, ha a belekerülő anyag nyelvünk mai szóláskészletének leglényegesebb elemeit tartalmazza. O. Nagy Gábor szerintem szerencsés kézzel gyűjtötte csokorba szólásainkat könyvében az előszóban kifejtett helyes elveknek megfelelően. Túlnyomórészt a naponta használt szólások magyarázatát találjuk meg a „Mi fán terem”-ben, az olyanokét, mint: *bottal ütheti a nyomát, megüti a bokáját, dögrováson van, rossz fát tesz a tűzre stb.*, melyeknek eredete a szélesebb körű olvasóközönséget — a könyvet elgondolói ennek szánták — valóban érdekli, ill. érdekelheti. Helytelen lett volna, ha az ilyenek helyett a szerző különlegességek gyűjteményévé tette volna meg könyvét.

¹⁴ ANGYAL DÁVID: A XVII. század levélirodalma. BEÖTHY (szerk.): A magyar irodalom története. I. k. Bp. 1899, Athenacum. 29. fejj. 347—352. p.

Az, hogy a közismert szólásmondások mellett néhány kevésbé ismert (de etimológiája, táji elterjedtsége vagy más okok miatt szükséges) szólás is szerepel a könyvben (pl. *piros, mint a cseppentett tökmag, orrában hordja a harangzópénzt* stb.), inkább előnyére, mint hátrányára szolgál a műnek: azt sejteti meg az olvasóval, hogy nyelvünk gazdagabb, mint bárki is hiszi.

A szerző a szólásokat a bennük elsőül előforduló főnév (mint vezérszó) betűrendje, nem pedig (mint pl. KERTÉSZ MAXÓNÁL VAN) tárgykörök szerint közli. Erre az elrendezésre — mint az előszóban írja — nemesak a külföldi példák készítették, hanem az is, hogy a tárgykörök szerinti beosztás szükség-szerűen erőltetett lett volna olyan könyvben, mely többek között éppen arra akarja felhívni a figyelmet, hogy milyen sokféle forrásból származnak kifejezés-készletünk egyes elemei. Való igaz, hogy sok szólást igen nehéz lett volna skatulyába begyömöszölni, mégis azon a véleményen vagyok, hogy a tárgy-körök szerinti csoportosítás teljes és következetes elvetése hiba volt. KERTÉSZ MANÓ könyvének ugyanis szerintem éppen ez, a tárgykörök szerinti elrendezés volt, és az ma is a fő varázsa. A boszorkányhitre, a mesterségekre, az igazság-szolgáltatásra stb. emlékeztető szólások KERTÉSZ könyvében egy-egy össze-függő képpé rakódnak össze, a Szokásmondások minden fejezete teljes, ép mozaik; O. Nagy könyvében viszont az elrendezés színes mozaikkövek halmozásával teszi azt, ami lehetne egész is. Nem tudom, mi akadály lett volna annak, hogy a könyv egy külön részében csupán azok a szólások kerüljenek betűrendbe egymás után, amelyek természetesen egyetlen tárgykörbe sem lettek volna beilleszthetők. A jelenlegi elrendezés miatt a könyv nem izgalmas regény, mint ahogy KERTÉSZÉ az, hanem már-már kézikönyv, lexikon (német szóval: Nachschlagbuch), amelyben „meg lehet nézni”, miért is mondjuk *cserbenhagyott*-nak a mindenkitől elhagyatott, bajokkal küzdő embert. De ha már következetes akart lenni a szerző, s az általam ajánlott harmadikutas megoldást elvetette (pedig biztosan gondolt rá), akkor legalább fűzte volna össze az együvé tartozó szólásokat egy kicsit több utalással. S egy tárgy-körök szerinti mutatót nem bírt volna még el a terjedelem? Azért lett volna legalább egy ilyen mutatóra szükség, mert a nyelv szerelmesein kívül talán senki sem fogja magától megkísérelni összerakni a magyar múlt egy darabját szólásainkból, pedig milyen színes, eleven, lüktető élet bontakozna ki előtte O. Nagy Gábor pompás anyagából!

De kevésbé tanulságos a szólásgyűjtemény a jelenlegi formájában annak számára is, akit az érdekelne, hogy mit ragad meg a magyar agy, a magyar képzelet, mi hat rá annyira, hogy a végén szólás lesz belőle. A szerzőtől magától tudom, hogy kedves gondolata volt a könyv készítésekor éppen ezekre az okokra való rámutatás. Hogy megítélésem szerint ez nem vehető eléggé észre, annak is elsősorban a könyv ilyen elrendezése az oka.

De helytelen lenne, ha tüzünket mind erre az egy (esetleg csak szerin-tünk) nem szerencsés megoldásra irányítanánk, s nem szólnánk a könyv számos vitathatatlan erényéről.

Még szakembernek is izgalmasak azok az eszmeifuttatások, amelyeknek során a szerző egyik-másik szólás eredetét megfejti. A nyelv életének, a nyelv-fejlődés útjának megmutatása a könyv egyik legnagyobb érdeme. A nyelv dialektikájának meglátása, illetőleg megláttatása sokszor nem könnyű, ezért igen szerencsésnek tartom a szerzőnek azt az eljárását, hogy a szólás eredetének megfejtését gyakran vita formájában, az illető szólásról kialakult vélemények ismertetése során kapja az olvasó. Csak helyeselhető az is, hogy a szerző

— beszámolva az egyes nézetekről — néha nem dönt, hanem az olvasóra bizza, melyik álláspontot fogadja el az ismertettek közül. Az ilyen módszernek nagy nevelő ereje van, mert gondolkozásra, fejtőzésre indít, a képzetet megmozgatja.

A könyvet népszerű kiadványnak szánták. Azzal azonban, hogy a szerző minden szólás után közli az illető szólásra vonatkozó legfontosabb forrásokat, azzal, hogy bibliográfiát ad, művét tudományos segédeszközzé avatja. Ezért egyetemi, főiskolai oktatásban — saját tapasztalatom szerint is — igen jól fel lehet használni O. Nagy Gábor könyvét; s bizonyára sok érdeklődő nézett már utána bővebben is egy-egy szólás eredetének a közölt irodalom alapján.

Bár foglalkoztam a szólásokkal, nem vagyok szakértője a szólásmondások világának. Ami az egyes szólások etimológiáját illeti, azokhoz sem hozzátenni nem tudok, sem megcáfolni nem tudom egyiknek vagy másiknak az eredetét. De nem is igen kerülne erre sor! A szerző minden egyes szólás eredetének alaposan utánajárt, s mindegyiket végiggondolta. Ezt tanúsítja a már említett bibliográfián kívül az, hogy igen sok esetben találjuk meg ezekben a kis bibliográfiákban a szerzőnek, O. Nagy Gábornak a nevét, mint olyanét, aki új megoldással bővítette a szólás eddigi irodalmát. (Vö.: *kosarat kap; hába van a kréta körül; egyik kutya, másik eb; lesz még kutyára dér stb.*). Sok éves kitartó kutatás, rengeteg munka, eredeti megállapításoknak egész sora van ebben a könyvben, s ezt nagyra kell értékelnünk.

A szólások elméletére vonatkozólag külön fejezetet a könyvben nem találunk. Ez helyes: az olvasót, aki csak egy-egy szólás eredetére kíváncsi, nem a szólásokra általában vonatkozó fejtegetések érdekelnek. A szerző azonban — igen ügyesen — az elméleti tudnivalókat is közli apránként az olvasókkal, mert számos szólás eredetét az elmélet felől közelíti meg (vö.: *ő se jobb a Deákné vásznánál*). Az olvasó — ha figyelt — a könyv végére érve jól meg fogja tudni különböztetni az egyes szólástípusokat egymástól. A váltogatásnak egyik szempontja volt — jól látszik — éppen ez: olyan szólásokat gyűjteni össze, amelyek elméletileg is a legtanulságosabbak. A szerző teljes mértékben elérte a célját.

Népszerű kiadványoknál mindig kényes kérdés a stílus: sem a fennkölt tudományosság, sem a leereszkedő ügyögés nem jó. Úgy vélem, O. Nagy Gábor eltalálta azt a hangnemet, amelyet meg kellett ütnie, hogy művét a közönség megértse és megkedvelje. Könyvének szövege könnyen folyó, választékos szókinésű, világos, áttekinthető magyar próza. Ez lehetne ugyan helyenként színesebb, de sehol sem szabatosabb. Más, hasonló célzattal könyvet író szerzőknek is figyelmébe ajánljuk O. Nagy Gábor művét ilyen szempontból.

A képeket a szerző szerencsés kézzel válogatta össze. Egyetlen kifogásom van csak a képekkel kapcsolatban: több kellett volna vagy egy tucattal. Megérte volna!

Utoljára a kiadóról és a kiadóhoz csak ennyit: a Gondolat Kiadónak — úgy tudjuk — szép terve van arra nézve, hogy nyelvészeti tárgyú könyveket is kiad. Reméljük, hogy a „Mi fán terem?” sikere a Gondolatot meggyőzte arról, hogy nemcsak illik, de érdemes is a nyelvtudomány terjesztésére, ismertetésére áldoznia. Kérjük tehát, hogy ezt az első fecskét kövesse a többi is, mégpedig minél gyorsabban.

Fábián Pál